

УДК 002.2:028.02(477.83-25)-051 І.Кухта“192/193”

ІВАН (ЯН) КУХТА – ЛЬВІВСЬКИЙ ДОСЛІДНИК ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ ЧИТАННЯ 20–30-х РОКІВ ХХ ст.

Марта НАДРАГА

*Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека,
вул. Зелена, 24, м. Львів, 79005, Україна, тел. (032) 275-41-21*

У статті проаналізовано книгознавчу діяльність Івана (Яна) Кухти – львівського педагога та психолога 1920–1930-х рр. у контексті його загальних наукових зацікавлень. На прикладі основної праці вченого у цій галузі – монографії “Заборонена книга як предмет зацікавлень молоді підліткового віку” (“Książka zakazana jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie dojrzewania”) – вивчено особливості методології та категоріального апарату вченого. Водночас показано, що робота львівського дослідника слугує надійними джерелом для реконструкції книжної культури та читацьких інтересів суспільства у 1920–1930-х рр.

Ключові слова: І. (Я.) Кухта, Львів, книгознавство, заборонена книга, педагогіка, психологія, соціологія, історія.

Дослідження історії книгознавства нарівні з історією книги є одним із найважливіших завдань історіографії. Навіть враховуючи відносно молодий вік науки про книгу у стислому розумінні того слова, вона вже встигла стати одним із важливих напрямків гуманітарних досліджень. Однак еволюція книгознавчої думки на Україні, зокрема в Галичині, її місце в історії науки та культури все ще залишаються маловивченими.

Якщо праці галицьких книгознавців другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (Я. Ісаєвича, Я. Запасака, Ю. Ясіновського, Б. Якимовича, В. Фрис, О. Колосовської тощо) добре відомі, то роботи їхніх попередників першої половини – середини ХХ ст. все ще недостатньо досліджені або й узагалі забуті. Серед останніх опинились і праці львівського педагога, психолога та етнографа Яна (Івана) Кухти – директора Центральної державної педагогічної бібліотеки у Львові. Попри те, що його постать уже привертала увагу дослідників¹, варто навести хоча б основні факти біографії вченого.

Виходець з української (чи змішаної українсько-польської) галицької родини, Іван (Ян) Кухта був ровесником ХХ ст. Він народився у Львові 5 липня 1900 р., рано став сиротою, проте завдяки великій наполегливості та працездатності зробив досить успішну як для свого часу й соціального становища кар’єру. Закінчивши львівську гімназію імені Длугоша (1918), він навчався у Львівському та Віденському університетах. Після цього став магістром педагогіки та працював учителем у гімназіях

---

¹ Див. зокрема: Надрага М. До сільвети др. Івана Кухти – директора Державної центральної педагогічної бібліотеки у Львові 1933–1945 рр. // *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка: збірник наукових праць*. – Львів, 2010. – Вип. 2 (18). – С. 659–673; *Słownik pedagogów polskich* / pod red. W. Bobrowskiej-Nowak, D. Dryndy. – Katowice, 1998. – S. 108–109; *Słownik biograficzny socjologii polskiej* / [ukł. W. Winclawski]. – Toruń: Wyd-wo Un-tu Mikołaja Kopernika, 2004. – Т. 2. – S. 177; *Czy wiesz kto to jest?* / pod red. S. Łoży. – Warszawa, 1984. – S. 163; Bukiert G. Dorobek naukowy i popularyzatorski Jana Kuchty w swietle idei “Nowego wychowania” // *Galicja i jej dziedzictwo* / red. A. Meissner, C. Majorek. – Rzeszów, 2000. – Т. 14. – S. 155–164.

Перемишля та Львова. Згодом, 1929 р., талановитого педагога призначили спочатку міністерським інструктором середніх шкіл у Варшаві, а 1933 р. – директором Центральної державної педагогічної бібліотеки, яку він очолював, з невеликою перервою (1939–1941 рр.), аж до 1945 р. Після Другої світової війни він емігрував до Польщі, де його сліди загубилися.

Увесь цей час І. Кухта вдало поєднував бібліотечну та наукову діяльність. Він став видавцем, заснувавши “Львівську педагогічну бібліотечку” (50 випусків) та “Ліцейну філософську бібліотечку” (40 випусків), де були опубліковані праці провідних польських та західноєвропейських дослідників, а також власні наукові студії². Як дослідник, І. Кухта займався теорією педагогіки та історією педагогічних ідей. Так з’явилися його праці, пов’язані з:

- проблемами т. зв. “важких” дітей, зокрема волоцюг (“Dziecko włóczęga”, 1933; “Dążenia do kompensacji u dziecka-włóczęgi a postawa wychowawcza”, 1933, “ Dzieci trudne do wychowania”, 1936, “Dzieci trudne do wychowania w świetle badań psychologii głębi (K. G. Jung – K. Baudoin)”, 1937);

- психологією сільської дитини (“Rozwój psychiczny dziecka wiejskiego”, 1933);
- теорією передової на той час глибинної психології (“Psychologia głębi”, 1939);
- популяризацією праць тогочасних європейських психологів (“Fryd. Wilh. Foerster jako przedstawiciel współczesnej pedagogiki”, 1934);

- розвитком католицької педагогіки (“Nowe kierunki i dążenia współczesnej katolickiej pedagogiki”, 1932);

- питаннями взаємозв’язку між шкільною психологією та педагогікою (“Rozwój psychiczny młodzieży a praca szkolna”, 1932); “Nauczyciel-wychowawca i jego stosunek do ucznia w świetle badań psychologicznych”, 1934); “Problemy pedagogiczne”, 1937).

Під впливом Яна Станіслава Бистроня, відомого культуролога та книгознавця, І. Кухта почав займатися етнографічними студіями, і у 1929 р. захистив докторат з етнології в Кракові, обравши за об’єкт дослідження культуру селян (“Kultura ludu wiejskiego”). Згодом у цьому ж руслі з’явилися його роботи, пов’язані з народною вірою в магію, зокрема з польською народною легендою про чорнокнижника Твардовського: “Motyw Matki Boskiej – ucieczki grzesznych w podaniach ludowych o czarnoksiężniku Twardowskim”, “Zabytki i tradycje historyczne po Twardowskim” (1930), “Polskie podania ludowe o człowieku na księżycu” (1927), “Nauki tajne w Polsce” тощо.

Власне на перетині вказаних тематичних ліній (теорії педагогіки, дитячої психології та етнології) з’явилась основна книгознавча робота вченого: “Заборонена книга як предмет зацікавлень молоді підліткового віку” (*Książka zakazana jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie dojrzewania*, 1934)³. Опублікована спочатку частинами, а згодом у вигляді окремої книжки, ця праця мала кілька джерел. Серед них – праці тогочасних польських, західноєвропейських і російських дослідників теорії та соціології

² Stinia M. Lwowska Biblioteczka Pedagogiczna – między teorią a praktyką nauczycielską // *Kraków–Lwów: Książki–czasopisma–biblioteki*. – Kraków, 2006. – S. 111–117; Państwowa Centralna Biblioteka Pedagogiczna we Lwowie: Katalog alfabetyczny. Książki i czasopisma w języku polskim od nr. 6 301–8 400. – Lwów: Nakł. Państwowej Centralnej Biblioteki Pedagogicznej we Lwowie, 1936. – S. 32–33, 36–37, 84–92; Państwowa Centralna Biblioteka Pedagogiczna we Lwowie: Katalog alfabetyczny. Książki i czasopisma w języku polskim od nr. 8 401–10 250. – Lwów: Nakł. Państwowej Centralnej Biblioteki Pedagogicznej we Lwowie Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, 1937. – S. 13, 31; Państwowa Centralna Biblioteka Pedagogiczna we Lwowie: Katalog alfabetyczny. Książki i czasopisma w języku polskim od nr. 10 251–12 000. – Lwów: Nakł. Państwowej Centralnej Biblioteki Pedagogicznej we Lwowie, Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, 1938. – S. 32.

³ Kuchta J. *Książka zakazana jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie dojrzewania*. – Warszawa, 1934. – 156 s.

читання. Роботи М. Рубакіна, Дж. Мервілла, А. Гелльвіга, В. Фронеманна, В. Генша, Г. Доста, Г. Кьостера, Е. Шульце, Ф. К. Тальгофера, Й. Ціммерманна поруч із дослідженнями М. Зьомка, Я. С. Бистроня, З. Александровича, С. Блажинського, Б. Гросьлікової, А. Грегоровіча, А. Жебровської, З. Зембінського, Л. Дзями стали для львівського науковця методологічними взірцями, на яких він міг будувати власні схеми⁴ (нині з цього широкого списку відомі хіба що роботи М. Рубакіна про психологію читача). На цьому тлі, як зазначав сам дослідник, його праця була до певної міри новаторською⁵.

Справді, в центрі уваги І. Кухти опинилася дуже контрверсійна і дискусійна проблема, з якою часто зіштовхувалися, насамперед, тогочасні вчителі та батьки. Це – питання “забороненої лектури”, таємного читання учнями небажаних книжок і часописів, переважно внесених до “Індексу заборонених книг” – списку шкідливих для християн текстів.

Критерії, за якими книги заносили у такі списки, були дуже різними: “аморальність”, неканонічність поглядів, суспільна шкідливість, зрештою, спосіб життя авторів. Частина книжок вважалася дозволеною для дорослої аудиторії, проте забороненою для дітей. Такі засади діяли навіть у далеких від релігії суспільних колах. За свідченнями І. Кухти, до заборонених для шкільного читання книжок у міжвоєнній школі відносили книги Вольтера, Е. Геккеля, Ч. Дарвіна, Е. Ренана, праці В. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса, спіритичну (окультну) літературу, еротичні видання, анатомічні та лікарські poradniki й підручники, “Декамерон” Д. Бокаччо, а поруч із ними – частину художніх творів не лише популярних на той час М. Родкевічівни і Е. Мнішківни, але й С. Жеромського, Г. Запольської та інших.

Автор досліджував “заборонені” читацькі інтереси школярів відразу в кількох аспектах. Передусім він намагався зрозуміти мотиви дитини (підлітка), яка сягає по недозволену книгу. Таких мотивів дослідник виділив кілька, серед них:

– “грішну цікавість”, спровоковану заборонаю на певну інформацію та її недоступністю;

– емоційні причини: бажання пережити “недозволені” почуття;

– світоглядні питання, намагання розв’язати неоднозначні інтелектуальні проблеми, суперечності зі сфери релігії та науки тощо;

– протестні настрої: бунт проти самої заборони⁶.

Свої висновки вчений обґрунтовував, аналізуючи численні анкети, розповсюджені серед підлітків Львова, Кракова і Варшави, а також спостерігаючи за учнями у шкільній практиці. До того ж, І. Кухта порівнював ці результати зі спогадами дорослих, яких запитували, чи читали вони в дитинстві недозволену літературу, як читали і чому⁷. При цьому дослідник відразу звернувся до гендерного фактору, відокремлюючи жіночий та чоловічий підхід до забороненого читива⁸.

Далі вчений спробував дати тематичну класифікацію забороненої для читання літератури. У його трактуванні вона включала чотири основних типи:

– т. зв. брукова література – кримінальні та пригодницькі романи (на той час сюди включали популярні видання на кшталт нових пригод Шерлока Холмса чи Джека Тексаса);

⁴ Kuchta J. *Książka zakazana...* – S. 143–149.

⁵ Ibidem. – S. 21.

⁶ Ibidem. – S. 10–11.

⁷ Ibidem. – S. 14–15.

⁸ Ibidem. – S. 13–16.

– книжки про статеве життя (медичні довідники, книжки Фореля тощо);
 – любовно-еротичні повісті та порнографічна література (точніше, книги, які підпадали під таке визначення у 1920–1930-х рр.);
 – наукові та квазінаукові книжки атеїстичного, природничого, соціалістично-комуністичного спрямування та “політичні” книги загалом⁹.

Водночас учений спробував визначити джерела надходження недозволених книжок у шкільне середовище: батьківські бібліотеки, книгозбірні товаришів і навіть цілі таємні бібліотеки гімназистів, самостійна купівля у вуличних торговців тощо¹⁰.

Поруч із тим, І. Кухта намагався визначити вікові параметри читання забороненої літератури. За його дослідженнями, найбільш ранніми з недозволених книжок для хлопців ставали дорослі казки “Тисяча і однієї ночі”. Далі йшли брукові “Шерлоки Холмси”, література про Дикий Захід, ще згодом – “Декамерон”, твори Е. Золя, Г. де Мопассана, С. Жеромського. Натомість дівчата розпочинали читання недозволених книжок просто від любовних романів, причому інколи вибирали досить складну літературу, включно з творами С. Пшибишевського¹¹.

Дослідник зауважив, що молоді люди нерідко вважали забороненою не тільки офіційно недозволену для читання в школах літературу, але й ті книжки, які вважали забороненими лише вони самі, їхні товариші, батьки або вчителі у школі. Натомість певна частина учнів взагалі жила в ліберальній атмосфері, не відчуваючи вдома заборони на читання будь-яких книжок.

Ці положення І. Кухта підтверджував дуже детальним соціологічним та психолого-педагогічним аналізом. Зокрема, він намагався провести кореляцію між віком школярів і різними типами недозволеної літератури, яку вони читали, а також здійснити гендерний розподіл “забороненого читива”, подаючи результати студій у вигляді численних таблиць та графіків¹². Цікаво, що у своїх інтерпретаціях львівський дослідник часто опирався на теорії ще одного галицького психолога, твори якого виходили польською мовою, – українця за походженням Степана Балея¹³.

Учений намагався зрозуміти мотиви, якими керувалися учні, сягаючи по схожі книги. Результати його досліджень, виведені на підставі шкільних анкет, демонстрували внутрішній світ школярів міжвоєнного часу. І. Кухта зауважував, що читаючи “небажаних” Д. У. Дрейпера, Ч. Дарвіна, Е. Ренана чи П. Ж. Прюдона, учні хочуть самостійно перевірити релігійні доктрини, а також задовольнити природничі, філософські, психологічні, “метапсихічні”, політичні, морально-етичні та соціальні зацікавлення, сформувані власне ставлення до дискусійних проблем тощо. Саме тому їхню увагу притягують неканонічні трактування Біблії, проблема походження людини, спиритизм, питання соціальної рівності й справедливості, бунту й революції тощо¹⁴. Натомість, читаючи любовні романи та пригодницьку літературу, підлітки прагнуть задовольнити свою чуттєву сферу, створюючи заміники реального життєвого досвіду¹⁵.

На думку І. Кухти, еволюція читацьких зацікавлень школярів відображає глибинну еволюцію дитячої свідомості й підсвідомості: від “наївного”, природничого

⁹ Kuchta J. *Książka zakazana...* – S. 25.

¹⁰ Ibidem. – S. 27–28.

¹¹ Ibidem. – S. 32.

¹² Ibidem. – S. 34–73.

¹³ Ibidem. – S. 35.

¹⁴ Ibidem. – S. 92–103.

¹⁵ Ibidem. – S. 55–56, 59.

світогляду вони поступово переходять до частково філософської системи поглядів на світ¹⁶. Відповідно, їхній інтерес переміщується від кримінальних романів, пригод, любовних повістей до наукової, псевдонаукової та суспільно-політичної лектури.

Знаменно, що у 1934 р. І. Кухта відмічав тяжіння певної частини учнів до “неморальних” книжок, а іншої – до творів К. Маркса, В. Леніна і Л. Троцького. “Молодь, якою не могла покерувати школа, сходить у безодню комунізму!” – розпачливо зауважив він¹⁷. Така позиція відображала, з одного боку, реальний стан справ у тогочасних школах, а з іншого – ставлення до нього з боку інтелігенції взагалі й вчителів зокрема.

На цьому тлі львівський дослідник прагнув побудувати своєрідну педагогіку читання. При цьому він відокремлював позитивний та негативний вплив забороненої лектури на читачів-учнів.

Перший, на думку І. Кухти, полягав у тому, що вони заспокоюють свою цікавість, розширюють світогляд й адаптуються до дорослого життя¹⁸. Щобільше, наголошував учений, заборонені книжки можуть сформувати людину як читача навіть краще, ніж елітарна література¹⁹: “Для виховання читацьких мас має більше значення перша-ліпша заборонена сенсаційна книжка, аніж, наприклад, “Живе каміння” Берента. Адже сенсаційну заборонену книжку перечитають із зацікавленням, тамуючи подих в грудях, сотні тисяч читачів. А далі, що ще важливіше, ті широкі маси, під впливом голоду за сенсацією, який та книжка зміцнила, кинуться до подальшої лектури... Натомість “Живе каміння” Берента перечитає, в найкращому разі, кілька тисяч людей, які належать до т. зв. розумової еліти – і на тому кінець”²⁰. У цьому розумінні небажана для читання книжка стає таким же інструментом поширення культури, як і звичайна, дозволена література.

Проте у морально-етичному плані, як підкреслював дослідник уже з точки зору педагога, поширення заборонених книжок стає негативним фактором. Вони нищать свідомість молодшої людини, провокують психологічні конфлікти, підривають основи віри, створюють хибні ідеали, на які людина може згодом орієнтуватися ціле своє життя.

І. Кухта переконував, що “зла” література штовхає на злочини. Недарма автор навів численні приклади того, як кримінальні та пригодницькі романи спонукають до грабунку, а любовні повісті – до розпаду сім’ї, морального занепаду людей тощо²¹. Як альтернативу львівський дослідник пропонував педагогам не забороняти недозволені книжки, а спонукати до читання кращої літератури, ніби ненароком підсуваючи її дітям. Водночас, підкреслював він, слід висміювати заборонене читиво, демонструючи учням його слабкі, нелогічні сторони²². Для цього ж слід виробити певну тактику і стратегію рекомендованого читання і впроваджувати її в життя. Саме так, підкреслював вчений, можна витіснити з глибин підліткової психіки те, що потрапило в неї разом із бруковою літературою.

Загалом, праця І. Кухти про заборонену книгу була частиною його захоплення глибинною психологією і т. зв. новою педагогікою, в центрі якої стояла особистість дитини²³. При цьому вона була самостійним книгознавчим дослідженням.

¹⁶ Kuchta J. *Książka zakazana...* – S. 35.

¹⁷ Ibidem. – S. 103.

¹⁸ Ibidem. – S. 104–120.

¹⁹ Ibidem. – S. 104.

²⁰ Ibidem. – S. 105.

²¹ Ibidem. – S. 126–130.

²² Ibidem. – S. 139.

²³ Bukiert G. *Dorobek naukowy i popularyzatorski Jana Kuchty...* – S. 155–164.

Уже в перших відгуках на працю вченого рецензенти зі спеціалізованих видань відзначали її оригінальність у контексті тогочасної полоністики, педагогіки²⁴ та бібліотечної справи у школі (оскільки вчителя бачили водночас і вихователем, і керівником шкільної бібліотеки)²⁵, досить докладно реферували її зміст у спеціалізованих виданнях²⁶. Роботу І. Кухти характеризували як “стислу дисертацію”, “справді цінну публікацію”, сконцентровану довкола певної проблеми, що вирізняло роботу на тлі решти праць про молодіжне читання²⁷.

Разом із тим, у популярних виданнях цю книгу пропонували сприймати не лише як дослідження, а й як відображення реальної читацької практики. Так, Е. Ерліх у львівській “Газеті Поранній” наголошував саме на тому, що читання забороненої літератури – це шлях пізнання реальної дійсності, без ілюзій і романтизму, а отже – позитивне явище. Тому він доводив вельми несподіваного висновку: “Оскільки кожен із нас студював у своєму житті заборонені книжки, працю др. Кухти можна читати з великим зацікавленням й присмістю, знаходячи в ній багато з власної минулої ери щасливої молодості”²⁸.

На монографію І. Кухти пізніше покликалися навіть його наукові вчителі, зокрема Я. С. Бистронь. Він спеціально відзначив великий обсяг особистих спостережень автора та багатство використаних у його роботі літературних джерел²⁹.

Проте після Другої світової війни про “Заборонену книжку...” з різних (насамперед ідеологічних) причин забули. Натомість її можна вважати не лише одним із важливих етапів у розвитку львівських книгознавчих студій 1920–1930-х рр., а й цінним джерелом для історії читання і формування книжної культури у міжвоєнний період. Монографія І. Кухти може слугувати моделлю для проведення аналогічних досліджень на сучасному матеріалі – і це також доводить продуктивність ідей, які розвивав львівський учений понад сімдесят років тому.

IVAN (JAN) KUKHTA – L’VIV RESEARCHER INTO THE PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY OF READING IN THE 1920s AND 1930s

Marta NADRAHA

*L’viv Regional Scientific and Pedagogical Library,
24, Zelena Str., L’viv, 79005, Ukraine, tel. (032) 275-41-21*

The focus of this article is the bibliological activity of Ivan Kukhta – a L’viv educationalist and psychologist of the 1920–1930s – in the context of his general research interests. The researcher’s methodology and category framework are studied on the basis of his principal work in the sphere – the monograph “The Forbidden Book as a Subject of

²⁴ *Ogniwo*. – 1932. – S. 150.

²⁵ *Polonista*. – 1932. – S. 34.

²⁶ *Przegląd Pedagogiczny*. – Warszawa, 1931. – S. 531, 793; *Przegląd Pedagogiczny*. – Warszawa, 1932. – S. 335.

²⁷ *Przegląd Nauczycielski*. – Lwów, 1934. – S. 551–552.

²⁸ *Gazeta Poranna*. – [Lwów], 1934. – 2 lipca.

²⁹ Bystron J. S. *Publiczność literacka*. – Lwów; Warszawa, 1938. – S. 109.

Interest to Teenagers” (“Książka zakazana jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie dojrzewania”). Simultaneously it is shown that work of this L’viv researcher constitutes a reliable source for the reconstruction of the book culture and readers’ interests of the society of the 1920–1930s.

Key words: I. Kukhta, L’viv, bibliology, forbidden book, pedagogy, psychology, sociology, history.

ИВАН (ЯН) КУХТА – ЛЬВОВСКИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ ЧТЕНИЯ 20–30-х ГОДОВ XX в.

Марта НАДРАГА

*Львовская областная научно-педагогическая библиотека,
ул. Зелёная, 24, г. Львов, 79005, Украина, тел. (032) 275-41-21*

В статье проанализирована книговедческая деятельность Ивана (Яна) Кухты – львовского педагога и психолога 1920–1930-х гг. в контексте его общих научных интересов. На примере основного труда учёного в этой отрасли – монографии “Запрещённая книга как предмет заинтересованности молодёжи подросткового возраста” (“Książka zakazana jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie dojrzewania”) – изучены особенности методологии и категориального аппарата учёного. В то же время показано, что труд львовского исследователя служит надёжным источником для реконструкции книжной культуры и читательских интересов общества в 1920–1930-х гг.

Ключевые слова: И. (Я.) Кухта, Львов, книговедение, запрещённая книга, педагогика, психология, социология, история.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2011

Прийнята до друку 17.05.2011